

Petrus Lideniuse loogika- õpik „Brevis et perspicua delineatio praeceptorum logicae“ ja loogikaõpe 17. sajandi keskpaigas

OVE AVERIN

Pärast seda, kui Tartu Ülikooli esimene eetika- ja loogikaprofessor Michael Johannis Savonius 1650. aastal oma kohustuste unarusse jätmise eest ametist vabastati, sai tema ametikoha endale endine Tallinna toomkooli rektor Petrus Svenonis Lidenius (*fl.* 1643–56). Kuigi mõlemad töötasid teineteise järel samas ülikoolis, samal positsioonil ja pidid samade statuutide järgi õpetama Petrus Ramuse loogikat, oli tegemist kahe väga erineva professoriga. Kui Savonius eelistas (vähemalt oma karjääri alguses) järgida statuutides ettekirjutatud ramistlikku suunda, siis Lidenius suhtus ramismi kriitilisemalt. Kui Savoniuse produktiivsus oli pigem madal (kakskümmend aastat ja kaksteist disputatsiooni), siis Lidenius oli kuue aastaga eesistujaks kahekümne kolmele disputatsioonile. Lidenius ei piirdunud aga ainult disputatsioonidega. Enne kui Academia Gustaviana Vene-Rootsi sõja tõttu oma tegevuse katkestas, andis Lidenius välja ka loogikaõpiku „Brevis et perspicua delineatio praeceptorum logicae“ (1654).

Loogikaõpikute väljaandmises polnud aga midagi tavatut. Kuigi Academia Gustavianas ilmus neid ainult üks,¹ siis mujal Euroopas

¹ Lidenius polnud Academia Gustavianas siiski ainuke professor, kes õpikuid välja andis. Lisaks temale laskisid kahekümne seitsmest professorist õpikuid trükkida veel ka kreeka ja heebrea keele professor Johann Gezelius ja matemaatika professor Joachim Schelenius.

trükiti neid 17. sajandil sadu. Ainuüksi Lideniuse loogikaõpikuga samal aastal jõudis Wilhelm Risse bibliograafia andmetel trükki 37 loogikat käsitlevat teost.² Ja nagu ka Risse ise tunnistas, ei ole tema bibliograafia ammendav.³ Selline hulk teoseid illustreerib juba iseenesest loogikat ümbritseva debati aktiivsust perioodil, mil sajan-deid kõigutamatult püsinud aristotellik-skolastiline traditsioon oli sattunud esmalt Agricola⁴ ja seejärel Ramuse ning teiste humanistide kriitika alla. Eesmärgiga nihutada loogika fookus formalistlikult tõsikindluselt dialektilise veenvusele⁵ kaasnes loogika rolli ja osade fundamentaalne ümbermõtestamine ja defineerimine. Kahtluse alla seati nii see, kas loogika on filosoofia osa või ainult mõtlemist toetav instrument, kui ka see, kas ta on *ars* või *habitus*. Samuti polnud üksmeelt küsimuses, kas esmalt peaks õpetama kategooriaid või predikabiile⁶. Või kas üldse peaks õpetama kategooriaid või predikabiile?

Sellises ideede ja lähenemiste paljususes on üsna loomulik küsida, millisesse traditsiooni asetub Lideniuse loogikaõpik.⁷ Just seda

² Wilhelm Risse, *Bibliographia logica: Verzeichnis der Druckschriften zur Logik mit Angabe ihre Fundorte 1472–1800*, toim Heinz Heimsoeth *et al.*, kd 1, Studien und Materialien zur Geschichte der Philosophie 1 ((Hildesheim: Georg Olms Verlag, 1965).

³ Risse, *Bibliographia logica*, 1:5.

⁴ Rudolph Agricola (1444–85) oli Hollandi humanist, tuntud eelkõige oma skolastikavaenuliku hoiaku poolest ning tänu uuele loogikakäsitlusele, mis pani loogika keskmesse formaalse töö leidmise asemel tõenäosusliku veenmiskunsti.

⁵ Katrin Ettenhuber, *The Logical Renaissance: Literature, Cognition, and Argument, 1479–1630* (Oxford: Oxford University Press, 2023), 40.

⁶ Predikabiilid olid traditsioonilise loogika viis klassifikatsiooni (*genus, species, differentia, proprium, ja accidens*), mis selgitasid, millises suhtes võib predikaat olla subjektiga. Näiteks: Sokrates on loom – predikaat määrab subjekti geenuse; inimese geenuseks on loom jne. Tavaliselt käsitleti neid sissejuhatuseks Aristoteelse kümnele kategooriale.

⁷ Selle küsimuse teeb samuti oluliseks asjaolu, et kuigi huvi varauusaegse loogika vastu on kasvanud – võrdluses näiteks kaheksakümneendatega, mil polnud kaugeltki enesestmõistetav, et varauusaegset loogikat peaks tõsiselt võtma (Lisa Jardine, „Logic and Language: Humanistic Logic“, *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, 1. tr, toim C. B. Schmitt *et al.* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 173) – leidub selles distsipliinis veel hulgaliselt uurimata aspekte. Üks selliseid on kindlasti loogikaõpe Academia Gustaviana või ka Rootsi suurriigis laiemalt. Tõsi, ei saa väita, et valdkond oleks jäänud ilma igasuguse tähelepanuta: näiteks käsitleb olukorda Rootsis põgusalt Simo Knuuttila, „Logic, Rhetoric, and Method: Rejection of Aristotle and the Ramist Affair(s)“, *The Routledge Companion to Sixteenth Century Philosophy*, toim H. Lagerlund ja B. Hill (New York: Routledge, 2017). Samas jääb kaasaegse diskursuse peamiseks kitsaskohaks siiski valdav „statuudipõhisus“. Fookuses on see, mida kirjutatakse ette põhikiri, ja mitte see, mida ja kuidas professorid tegelikult õpetasid. Erandina

ma järgnevalt teengi. Neljas osas tulevad vaatluse alla neli Euroopas kasutusel olnud loogikaõpikut. Alustada tuleb muidugi traditsioonilisest Aristotelese loogikast, mida esindab Jacobo Zabarella (1533–89) „Opera logica“. Seejärel vaatlen Petrus Ramuse (1515–72) „Dialecticae libri duo“ põhjal seda, kuidas ülikooli põhikiri loogikaõpet ette nägi ja kui palju sellest Lideniuse õpikusse jõudis. Kuivõrd aga 17. sajandi keskpaigaks olid Euroopas liikvel ka Aristotelest ja Ramust ühendavad käsitlused, siis kolmandaks tuleb tegeleda Descartes'i-eelse filosoofia ühe mõjukaima autori Franco Brugersdijki (1590–1635) ja tema raamatuga „Institutionum logicarum libri duo“. Ning viimaks peab põgusalt käsitlema ka Lideniuse õpikuga samal aastal ilmunud Johannes Claubergi (1622–65) „Logica vetus et novat“, mis oli esimene Descartes'i filosoofial tuginev loogikakäsitlus. Ideede leviku kaardistamise perspektiivist pole siinjuures oluline mitte ainult see, millised ideed Lideniuse loogikasse jõudsid, vaid ka see, millised sinna kas ei jõudnud või mille Lidenius otsustas ise välja jätta. Samuti väärib mainimist, et minu eesmärk ei ole määrata kindlaks konkreetseid mõjutusi, vaid pigem markeerida võimalikke loogikateooriaid, mille keskel Lidenius mõtles. Enne aga, kui nende detailideni jõuda, tuleb pisut avada Lideniuse, Academia Gustaviana ja loogikaõppe konteksti.

Kontekst, Petrus Lidenius, statuudid ja loogikaõpe

Nii nagu enamikust Academia Gustavianas töötanud professoritest, nii on ka Lideniusest teada üsna vähe.⁸ Me teame, et ta oli pärit Rootsist, Smålandist. Samuti on teada, et tal oli vennad Gudmundus ja

tasub välja tuua Jaakko Lounela, *Die Logik im 17. Jahrhundert in Finnland*, *Annales Academiae scientiarum fennicae* 17 (Suomalainen tiedeakatemia, 1978), mis annab detailse ülevaate loogikast Soomes. Ent Academia Gustaviana loogikaõppe positsioneerimine Rootsi suurriigi kontekstis jääb väljapoole selle artikli piire.

⁸ Peamised allikad, kust Lideniuse kohta infokilde leiab, on Matti Antero Sainio, „Ramismen vid universitet i Dorpat“, *Studia Historica Jyväskyläensia* I (1962), 250–274; Seppo Juhani Salminen, „Enevaldus Svenonius“, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 106 (Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1978); Martin Klöcker, „Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657): Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit“, *Frühe Neuzeit*, Band 112 (Tübingen: M. Niemeyer, 2005); Rein Ruutsoo ja Tõnu Luik, „VII peatükk. Humanitaarteadused“, *Tartu ülikooli ajalugu I (1632–1982)*, toim Helmut Piirimäe (Tallinn: Valgus, 1982).

Johannes, kellest mõlemast oli Petrus tõenäoliselt vanem.⁹ Aastal 1643 kaitses Lidenius Turus disputatsiooni „De generationibus et corruptionibus corporum naturalium“, mille eest sai ta ka magistrikraadi. Aasta hiljem oli ta seal samas ka eesistujaks oma Kalmari koolivenna Enevald Svenoniuse (1617–88) disputatsioonile „De vita et morte“.¹⁰ Kuid Lideniuse karjäär professorina ei alanud siiski kohe peale õpinguid Turus. Esmalt töötas ta hoopis Tallinna toomkoolis rektorina (alates 1645) ning täitis ka toomkonsistooriumi assessori kohuseid (alates 1647). Tartusse kutsuti Lidenius 1651. aastal. Miks otsustati just tema Savoniuse asemele kutsuda, ei ole teada, ent mainimist väärib asjaolu, et ta polnud kaugeltki esimene Lidenius Academia Gustavianas. Mõlemad ta vennad olid Tartus õppinud ja Gudmundus oli 1649. aastast ka ülikoolis filosoofia adjunktina tööl.

Kuigi Lidenius ise ei olnud varem Academia Gustavianas õppinud, ei sattunud ta Tartus tundmatusse akadeemilisse keskkonda. Seda põhjusel, et kõik kolm Rootsi suurriigi ülikooli olid rajatud samadele põhimõtetele. Nii nagu õpiti ja õpetati Uppsalas või Turus, õpiti ja õpetati (vähemalt teoorias) ka Tartus. Selline Euroopas pigem ebatavaline süsteem oli alguse saanud 1620. aastate haridusreformist Rootsis. Ehkki Uppsala ülikool oli asutatud juba enam kui sajandi eest (1477), siis 17. sajandi alguseks oli sealne akadeemiline tegevus praktiliselt lakanud. Nüüd, kuningas Gustav II Adolfi (1592–1632) initsiatiivil ja Johan Skytte (1577–1645) eestvedamisel reformiti kool, tagati talle finantsiline iseseisvus, loodi uued professuurid ja koostati uus põhikiri.¹¹ Nendel reformidel oli aga mõju kõigile tulevastele suurriigi ülikoolidele. Seda muuhulgas põhjusel, et põhikiri,

⁹ Kui võrrelda vendade immatrikuleerimiste aastaarve, siis Petrus jõudis ülikooli esimesena, talle järgnes mõni aasta hiljem Gudmundus ja siis alles Johannes. Huvitaval kombel ei järginud Lideniused tol ajal pigem tavapärasest praktikast, kus kõik vennad saadeti kooli korraga. Küll aga käisid nad üksteise jälgedes. Ehk siis kui Petrus oli veel Turus, liitus temaga 1644. aastal Gudmundus, ja kui Gudmundus oli neli aastat Tartus olnud, liitus temaga 1649. aastal ka Johannes. Arvo Tering, *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu), 1632–1710*, toim Helmut Piirimäe, Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuens 5 (Tallinn: Valgus, 1984), 227, 252 n. 606, n. 774.

¹⁰ Salminen, „Enevaldus Svenonius“, 45.

¹¹ Põhjalikuma ülevaate haridusreformist Rootsis ja Skytte tegevusest pakub Jenny Ingemarsdotter, *Ramism, Rhetoric and Reform: An Intellectual Biography of Johan Skytte (1577–1645)*, Uppsala Studies in History of Ideas 42 (Uppsala: Uppsala Universitet, 2011).

mis algselt oli kirjutatud Uppsala ülikoolile, leidis vaid mõningate mugandustega taaskasutamist nii 1632. aastal, mil asutati Academia Gustaviana, kui ka 1640. aastal, mil rajati ülikool Turus. Koos põhikirjaga, mis ajastule omaselt kirjutas detailselt ette, kes, mida, mis kellast ja milliste raamatute põhjal õpetama peab, levisid see- ga algselt Uppsalale ettekirjutatud ideed igasse Rootsi ülikooli. Üks omapärasemaid selliseid ideid oli kahtlemata ramism.

Lühidalt öeldes oli ramism teadmiste struktureerimise ja õpetamise meetod, mis püüdis kiiresti omandatava ja praktikas kasuliku hariduse poole, samal ajal kritiseerides aegavõtvaid ja igapäevaelus ebavajalikke metafüüsilisi spekulatsioone ning professoreid, kes näiteks õpetasid küll retoorika põhitõdesid, ent mitte kõnet pidama.¹² Kasvanud välja Prantsuse hugenoti ja haridusreformaatori Petrus Ramuse õpetusest, seadis ramism oma eesmärgiks anda kogu vajalik haridus seitsme aastaga. Selleks aga oli esmalt tarvis luua süsteem. Ramus tegi seda kolme Aristoteleselt laenatud ja mugandatud reegli ehk seaduse põhjal. Esmalt eristas *lex veritatis* kõikide asjade hulgast tõesed asjad. Seejärel piiritles ja defineeris *lex justitiae* tõeste asjade hulgas distsipliinid ja nende juurde kuuluvad aksioomid. Viimaks struktureeris *lex sapientiae* iga distsipliini aksioomid üldisemast partikulaarsemaks.¹³ Sellise defineerimise ja jagamise tulemuseks oli korrastatud ja lihtsasti visualiseeritav dihhotoomiate süsteem,¹⁴ mis võimaldas koostada selgelt struktureeritud õpikuid, millega omakorda asendada antiik- ja keskaegsete autorite pikkade ja looklevate tekstide otsast lõpuni lugemist.

Kuigi Ramuse meetodi tuumikprintsüübid pärinesid Aristoteleselt, on siinkohal oluline rõhutada, et sellest ei saa kohe kindlasti järeldada, nagu oleks Ramus olnud Aristotelese pühendunud järgija. Tegelikult oli Ramusel oma kaasajal pigem vastupidine maine, mille radikaal-

¹² Viimase ettekirjutuse teeb näiteks Academia Gustaviana põhikiri. Marju Lepajõe, toim, *Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri = Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*, tõlk Kristi Sak, Tartu Ülikooli põhikirjad (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1997), 63.

¹³ Howard Hotson, *Commonplace Learning: Ramism and its German Ramifications, 1543–1630*, Oxford-Warburg Studies (Oxford: Oxford University Press, 2007), 45.

¹⁴ Kuigi Ramus polnud kaugeltki esimene, kes teadmisi dihhotoomiate abil süstematiseeris, on tema nimi ometi saanud just selle praktikaga sünonüümseks. W. J. Ong, *Ramus: Method, and the Decay of Dialogue: From the Art of Discourse to the Art of Reason* (Harvard: Harvard University Press, 1958), 199–202.

suse võtab hästi kokku talle omistatud väide „Quaecumque ab Aristotele dicta essent, commentitia esse“¹⁵. Tõsi, kuigi on vähetõenäoline, et Ramus ise oleks nii väitnud või (nagu väidab legend) sellenimelist disputatsiooni kaitsnud, illustreerib see sellegipoolest hästi Ramuse üldist suhtumist skolastilisse traditsiooni. Olles ise läbinud pika, konnarliku ja kuluka koolitee, mis õpetas küll abstraktseid printsiipe, aga mitte nende rakendamist,¹⁶ ei jätnud Ramus kasutamata võimalusi skolastika ja Aristotelese kritiseerimiseks. Tõsi, ka siinkohal tasub olla järelduste tegemisel ettevaatlik, sest vastupidiselt oma mainele, mida ka eelmainitud lausung aitas kinnistada, ei heitnud Ramus siiski kogu Aristotelese õpetust kõrvale. Tegelikult keskendus tema kriitika konkreetsetele aspektidele. Üks kuulsamaid selliseid oli aga just Aristotelese loogika, mille asendamiseks töötas Ramus välja enda kurikuulsa ja ülimalt populaarse loogikakäsitluse. Loogikakäsitluse, mida kirjutas ette ka Academia Gustaviana põhikiri: „Loogikaproffessor selgitab Ramuse loogikat, kusjuures hoidub skolastikute arutlustele omasest targutamisest ja noorsoo vaevamisest ülemäärase dikteerimisega.“¹⁷

Kui palju Lidenius loogikaproffessorina noorsugu ülemäärase dikteerimisega vaevas, on kättesaadavate allikate põhjal keeruline hinnata. Küll aga pakuvad säilinud tekstid piisavalt materjali tema loogikaalaste seisukohtade rekonstrueerimiseks. Lideniuse loogikaõpik seletab saja neljakümne neljal oktaav-formaadis leheküljel lühidalt ja selgelt (nagu pealkiri lubab) loogika põhiteemasid. Lidenius ei kaalu alternatiive ega vastuväiteid. Ta esitab oma nägemuse loogikast, mille ta struktureerib kolme ossa – esmalt lihtsad terminid, seejärel aksioomid ja viimaks süllogismid. Sellisena annab õpik küll ülevaataliku, aga samal ajal pinnapealse sissejuhatuse loogikasse.¹⁸ Sama ei kehti aga tema disputatsioonide kohta, mis vastupidiselt keskendu-

¹⁵ Tõlkes: „Mis iganes Aristoteles ütles, on fabritseering.“ Kuigi tasub mainida, et Walter Ong on seadnud kahtluse alla, kui Aristotelese-vaenulikuks seda pealkirja siiski pidada võib. Vt Ong, *Ramus: Method, and the Decay of Dialogue*, 36 jj.

¹⁶ Hotson, *Commonplace Learning*, 40–41, 48.

¹⁷ „Logices Professor Rami Logicam enarrabit, ubi cavebit perplexis Scholasticorum Disputationibus, multisqve dictatis juventutem fatigare.“ Lepajõe, *Constitutiones*, 63. Sõna-sõnalt sama ettekirjutuse leiab ka Uppsala ülikooli 1626. aasta põhikirjast, Claes Annerstedt, toim, *Uppsala universitets historia: Bihang. 1, Handlingar 1477–1654* (Uppsala: Uppsala universitet, 1877), 280.

¹⁸ Sellele pöörab tähelepanu ka Lidenius ise, kes vähemalt paaril korral lubab detailsemat teematutvustust oma loengutes. Petrus Lidenius, *Brevis et perspicua delineatio praeceptorum logicae* (Dorpat: Johannes Vogelius, 1654), 17, 18.

vad kitsa teema detailsele käsitlelusele. Näiteks kui oma õpikus mahu-
tas Lidenius loogika definitsiooni ja alajaotuste selgituse ühele lehe-
küljele, siis disputatsioonides kulub tal selleks kakskümmend kaks
lehekülge.¹⁹ Seega kuigi artikli fookuses on Lideniuse loogikaõpik, on
siiski mõne aspekti paremaks mõistmiseks vaja võtta kõrvale ka dis-
putatsioonid. Loogikat käsitlevad neist neli. Üks on lühike (kaheksa
lehekülge) ja koosneb erinevatest, nõrgalt seotud teesidest ning kolm
on pikemad (16–24 lehekülge) ja moodustavad disputatsioonide see-
ria, kus iga järgmine jätkab sealt, kus eelmine lõpetas.²⁰

Jacobo Zabarella „Opera logica“²¹

Kui kolme järgneva loogikatraditsiooni juures ei ole vaja näite vali-
kut just pikalt õigustada (Ramus, sest ramism; Burgersdijk ehk po-
pulaarseim ramistliku aristotelianismi esindaja; Clauberg kui süs-
teemse Descartes'i loogika väljatöötaja), siis skolastilise loogikaga on
keerulisem. Seda esiteks sellepärast, et aristotellikul loogikal oli roh-
kem eeskujulikke esindajaid, kui on võimalik siin üles lugeda, ja tei-
seks sellepärast, et nende autorite nägemused võisid erinevates as-
pektides teineteisest diametraalselt erineda. Seega, et mitte laskuda
„tõelise aristotelianismi“ otsingul läbi Petrus Hispanuse, Boethiuse
või Porphyriose tagasi Aristotelese enda või lausa mõne tema õpetaja
juurde, olen otsustanud võtta võrdluseks Zabarella „Opera logica“.
Seda esiteks sellepärast, et tegemist oli tõepoolest väga populaarse ja
Lideniuse kaasajal endiselt kasutusel oleva õpikuga, mis jõudis peale

¹⁹ Lidenius, *Brevis et perspicua*, 5; Petrus Laurentii Arbogensis, Petrus Lidenius, *Disputationum logicarum prima, de natura et constitutione logicae, quam...* (Dis-
putatio, Academia Gustaviana, 1652).

²⁰ Need neli on: Arbogensis ja Lidenius, „Disputationum logicarum prima“; Erlandus
Erlandi Hiärne ja Petrus Lidenius, „Disputationum logicarum secunda, primae lo-
gicae partis evolutionem, terminos simplices et instrumenta logica, primae ment.
operationi inservientia generatim expendendo inchoans; quam ...“ (Disputatio,
Academia Gustaviana, 1653); Benjamin Krook ja Petrus Lidenius, „Disputatio-
num logicarum tertia, de causis et effectis logice consideratis generalim; quam...“
(Disputatio, Academia Gustaviana, 1653); Ericus Brolenius ja Petrus Lidenius,
„Disputatio theoremata quaedam logica exhibens, quam...“ (Disputatio, Academia
Gustaviana, 1653).

²¹ Oma artiklis ei kasuta ma alati nende loogikaõpikute esmaväljaandeid. Seda
tasub meele pidada, sest erinevate editsioonide vahel võis esineda märkimisvää-
ruseid täiendusi.

esmailmumisest 1578. aastal trükki veel 15 korral,²² ja teiseks sellepärast, et võrdluses Zabarella õpikuga ilmnevad Lideniuse loogika mõningad aspektid, mida tasub esile tuua.

Esimene neist aspektidest, mis aitab positsioneerida Lideniuse loogikaõpikut tema kaasaja kontekstis, puudutab kahe termini (või distsipliini), loogika ja dialektika suhet. Nimelt oli üks olulisemaid küsimusi varauusaegses loogikas, kas ja kuidas on need kaks omavahel seotud. Ühel pool oli valdavalt humanistlik (sealhulgas ramistlik) traditsioon, mis soovis kogu loogika tõenäosuslikule dialektikale taandada²³ ja nägi seega neid kahte tihti sünonüümsetena. Teisel pool olid skolastikud, kelle jaoks oli dialektika pelgalt loogika alamdistsipliin, mis tegeles tõenäosuslike argumentidega. Tõsi, nende autorite puhul ei peegelda terminoloogia valik humanismi-skolastitsismi konflikti. Küll aga ilmneb siit erinev arusaam loogika olemusest. Alustades Lideniusest: oma õpikus ta seda küsimust ei puuduta ja kasutab distsipliini märkimiseks läbivalt mõistet „loogika“. Oma disputatsioonides aga avab ta natuke tausta, väites, et kuigi on neid, kes teevad loogikal ja dialektikal vahet, siis tegelikult selleks põhjust ei ole. Eriti kui võtta arvesse, et ka Aristoteles ei kasutanud sõna „loogika“, vaid ainult dialektika, mis tähistas tal tervet distsipliini.²⁴ Seega on tegemist sünonüümidega. Zabarella sellise tõlgendusega ei nõustu. Talle on ilmne, et loogika ja dialektika ei saa olla sünonüümsed. Loogika tähistab tervet distsipliini ja dialektika on vaid loogika tõenäosusega tegelev osa („Organoni“ „Toopika“). Ka väited, nagu oleks logica vaid kreekakeelse *διαλεκτική* ladinakeelne vaste, saab kergesti ümber lükata, kuna loogika tuleb ju ka kreekakeelest sõnast *λόγος*. Ning viimaks, kui Aristotelest tähelepanelikult lugeda, siis selgub, et ka tema pidas tegelikult dialektika all silmas vaid ühte osa oma loogikast, kuna see, mida ta dialektika kohta ütleb, ei saa kehtida tervele loogikale.²⁵ Seega ilmnevad esimesed erinevused juba loogika nominaaldefiniitsioonist ehk sellest, mida sõna „loogika“ täpselt tähendab.²⁶

²² Risse, *Bibliographia logica*, kd 1.

²³ Jardine, „Logic and Language“, 175–76.

²⁴ Arbogensis ja Lidenius, „Disputationum logicarum prima“, f A3v, A4r.

²⁵ Jacopo Zabarella, *Opera logica*, 4. tr (Veneis, 1600), 14–16

²⁶ Nominaaldefiniitsioonidest ja nende rollist disputatsioonides saab pikemalt lugeda: Meelis Friedenthal, „Nominal Definition in the Seventeenth-Century University Disputations of the German Cultural Space“, *History of Universities*, toim Mordechai Feingold, 1. kd (Oxford: Oxford University Press, 2016).

See toob meid aga teise ja tihedalt seotud aspekti juurde, nimelt loogika jaotus osadeks. Kuna traditsioonilise käsitlemise järgi on inim-mõistusel kolm operatsiooni ja Lideniuse jaoks on loogika roll inim-mõistust tema operatsioonides toetada, siis jagab ta ka oma loogika kolmeks. Esimene osa tegeleb lihtsate terminitega, teine väidete ja aksioomidega, kolmas süllogismide ja meetodiga.²⁷ Sellises jaotuses saab ka ilmseks, miks dialektika ja loogika peavad olema sünonüümid – loogika osade hulgas lihtsalt pole eraldiseisvale dialektikale kohta. Zabarella aga jagab loogika Averroese eeskujul kaheks: *communis* ehk ühine, mille alla kuuluvad kolm esimest „Organoni“ raamatut („Kategooriad“, „Tõlgendusest“ ja „Esimene analüütika“), ja *propria* ehk partikulaarne, mis katab ülejäänud kolm raamatut („Teine analüütika“, „Toopika“ ja „Sofistlikest vastuväidetest“).²⁸ Lisaks neile kahele universaalsele loogika osale liigitab Zabarella huvitaval kombel aga loogika alla ka veel retoorika ja poeetika. Samas, kuna viimased kaks ei ole kogu inimese mõtlemist toetavad instrumendid, vaid eelkõige ühiskondlikus ja poliitilises kontekstis kasulikud distsipliinid, ei kuulu nad „Organoni“ ega sellesse kaksikjaotusesse, vaid eksisteerivad loogika all eraldiseisvalt.²⁹

On ehk huvitav lisada, et mõlemad autorid tematiseerivad ka teineteise poolt kaitstavat loogika jagunemist. Lidenius, kes küll selles seoses Zabarellat ei maini, teeb möödaminnes maha Averroese kaksikjaotust, mis tema arvates tugineb vääral arusaamal, nagu oleks loogika ainus eesmärk süllogism.³⁰ Zabarella aga – kes suri ammu enne Lideniuse sündi – kommenteeris siiski ideid, mida Lidenius hiljem omaks võttis, leides, et inimese mõistusel on küll kolm operatsiooni, ent mitte kogu loogika ei pea olema neile vastavalt jagatud. Need kolm vastavad ainult loogika esimesele osale ja seal paiknevale kolmele „Organoni“ raamatule.³¹

See aga toob meid lõpetuseks taas kord aristotelliku loogika mitmekülsuse juurde. Nagu öeldud, järgis Zabarella Averroese loogika-

²⁷ Lidenius, *Brevis et perspicua*, 5.

²⁸ Jacopo Zabarella, *Opera logica*, 4. tr (Veneis, 1600), 41, <https://books.google.pl/books?id=faRCAAAAcAAJ>.

²⁹ Zabarella, *Opera logica*, 64, 73–74.

³⁰ Arbogensis ja Lidenius, „Disputationum logicarum prima“, f C2r.

³¹ Zabarella, *Opera logica*, 42–43.

jaotust; Lidenius enda sõnul aga Aquino Thomase oma.³² Nii Averroes kui ka Thomas olid ühed olulisemad keskaegsed Aristotelesest lähtuvad autorid. Ka Zabarella ja Lidenius kinnitavad just Aristotelese sõnadega oma lähenemiste õigust. Samas aga ei ilmne kahe õpiku nimetatud aspektide võrdlusest ühte kooskõlalist õpetust. Samuti ei saa neid lihtsasti kooskõlla viia väitega, nagu oleks tegemist pinnapealse struktuuri küsimusega, millel sisulist mõju loogika olemusele ei ole. Struktuuri küsimused olid tihedalt seotud sellega, kuidas loogikat ja tema rolli mõisteti. Kuigi suurem osa loogikakäsitlusi jõudis mingil hetkel tõepoolest traditsiooniliste elementideni, nagu süllogismid, põhjused (*causa*), kategooriad või predikabiilid, oli neil erinevates loogikates väga erinev asukoht, roll ja tähtsus.

Petrus Ramuse „Dialecticae libri duo“

Kuigi Aristotelesest lähtuv loogikatradsioon oli vaieldamatult vanim ja laiahaardelisim varauusaegses Euroopas, siis ramism ei jäänud temast kaugemale maha; eriti kui me räägime Academia Gustavianast, kus Ramuse loogikakäsitlus oli põhikirjaga ette kirjutatud. Võimalike ramistlike ideede tuvastamiseks pole aga paremat lähtekohta kui Ramuse „Dialecticae libri duo“ (1556). Tõsi, esimest korda ilmus see õpik aasta varem prantsuskeelsena ja pealkirjaga „Dialectique“. Ent oma tõelise populaarsuse saavutas teos tänu ladinakeelsetele parandatud ja kommenteeritud versioonidele, mida trükiti Walter Ongi andmetel pea 250 korda.³³

Kui alustada algusest, siis peaks esmalt käsitlema taas loogika definitsiooni, seekord aga mitte nominaal-, vaid reaaldefinitsiooni ehk seda, mis asi ise on. Lidenius defineerib loogikat kui *habitus mentis instrumentalis*’t ehk instrumentaalset mõistuse hoiakut.³⁴ Ramuse jaoks oli loogika aga *ars bene disserendi* ehk hästi arutlemise

³² Ja Thomas ka tõepoolest sellise jaotuse esitab: Aquinas Thomas, *Opera omnia, iussu impensaque Leonis XIII. P.M. edita* (Roma: Romae Typographia Polyglotta, 1882), 1:137.

³³ Ong, *Ramus: Method, and the Decay of Dialogue*, 14. Ong ei maini kahjuks, kuidas nende ilmuniste ajavahemik on piiritletud. Samas Risse andmetel ilmus viimane ladinakeelne „Dialecticae“ aastal 1672. Risse, *Bibliographia logica*, 1:163.

³⁴ Lidenius, *Brevis et perspicua*, 5.

kunst.³⁵ Esmapilgul võib selline *ars-habitus* eristus tunduda samuti pinnapealne, ent nii nagu loogika-dialektika vahe, nii peegeldab ka eristus loogika geenuses³⁶ mitmeid spetsiifilisi ja vastandlikke tõekspidamisi. Näiteks kui Aristotelesest lähtuvalt on kunst alati midagi praktilist, midagi mille tulemuseks on füüsiline objekt, kas siis savist voolitud pott või kaunilt köidetud raamat, siis ramistide jaoks on *ars* esmalt siiski *ars liberalis*. Ainult vabad kunstid on tõeliselt kunstid. Kui aristoteliaanid nägid vaeva, et hoida kunstid filosoofiast lahus, siis Ramuse arvates on filosoofia just vabade kunstide mõistmine.³⁷ See omakorda tähendab, et kui aristoteliaanide jaoks oli loogika pelgalt instrument, millega filosoofiat teha, siis ramistid lugesid loogika koos kõigi teiste kunstidega filosoofia hulka. Teisisõnu, sellest, et Lidenius defineerib loogikat kui *habitus*'t, saab üsna detailse pildi tema aristotellikest kalduvustest.

Järgmine aspekt, millel peatuda, on taas kord loogika jagamine osadeks. Kui Lidenius jagas oma käsitluses loogika kolme ossa, siis Ramusele piisas kahest. Need kaks ei järginud aga Averroese eeskujuga nagu Zabarellal, vaid Agricolast inspireerituna koosnes Ramuse loogika hoopis *inventio*'st, mis tegeleb argumentide leidmisega, ja *dispositio*'st, mille eesmärk on varem leitud argumendid struktureerida ja korrapärastada.³⁸ Huvitaval kombel on Lidenius peaaegu valmis sellist jagamist isegi tunnustama, mainides, et kuigi ramistlik jagamine on vale, on see siiski parem (*melior*) ja aktsepteeritavam (*tolerabilior*) kui Averroese oma.³⁹ Ehk teisisõnu, Lideniuse jaoks on Ramuse jaotus parem kui see, mida järgib Zabarella. Ning see pole kaugeltki ainuke aspekt, kus Lidenius Ramuse panust tunnustab.

Nagu eelnevalt mainitud, keskendub Ramuse loogika esimene osa

³⁵ Petrus Ramus, *Dialecticae libri duo* (Albinus, 1595), 11

³⁶ Definiitsioon koosnes tavaliselt geenusest ja erinevusest. Geenuse märgib kõige üldisemat kuulumist ja erinevus seletab, kuidas ta teistes sama geenusega entiteetidest erineb.

³⁷ Erland Sellberg, „Petrus Ramus“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2020, ed. Edward N. Zalta (Stanford: Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020).

³⁸ Väikese kõrvalepõikenähtusega võib mainida, et kui Zabarella tõstis retoorika ja poeetika loogikasse, siis ka Ramus nägi neid distsipliine seotuna. Tema aga ei asetanud retoorikat loogikasse, vaid järjestas nad võrdsete osadena oma õpetusse. *Dispositio* struktureerib argumendid ja retoorika muudab nad elegantseks.

³⁹ Arbogensis ja Lidenius, „Disputationum logicarum prima“, f C2r.

ehk *inventio* argumentide otsimisele.⁴⁰ Tema õpikus kajastub see kõigi võimalike argumentide liikide defineerimises ja selgitamises. Et aga see tohutu hulk (ligi 30 liiki) argumente õpilasele hoomatavaks teha, jagab ta õige ramisti kombel nad esmalt dihhotoomiatesse, mis omakorda jagunevad dihhotoomiatesse, mida lõpuks saab veel mitmeid kordi jagada dihhotoomiatesse. Kõik argumendid on seega kas *artificialis* või *inartificialis*. *Artificialis* on need, mis on veenvad iseeneses, *inartificialis* on veenvad oma päritolu tõttu.⁴¹ Neid omakorda kaheks ja kaheks ja kaheks jagades jõuab Ramus aga esimeste argumentide juurde, milleks on põhjused.⁴² Põhjustele järgnevad tagajärjed ja siis kõik ülejäänud argumendid oma õiges kohas Ramuse dihhotoomiate süsteemis. Selline õpiku ülesehitus on aga tähelepanuväärne, sest nagu ka Emma Annette Wilson on täheldanud, on just loogika elementide järjekord see, mis eristab ramistlikku loogikat skolastilisest.⁴³ Kui skolastilised õpikud alustavad tavaliselt predikabiilidest ja kategooriatest, rõhutades nii staatiliste (metafüüsiliste) elementide olulisust loogikas, siis ramistlikud, veenvusele suunatud loogikad alustavad alati põhjustest ja tagajärgedest.⁴⁴ Skolastilises loogikas esmatähtsaid predikabiile ja kategooriaid Ramuse õpik näiteks praktiliselt ei käsitle.

Lidenius sellise ramistliku predikabiilide ja kategooriatega kõrvalejätmisega ei nõustu. Tema arvates ei tohiks neid nende erakordse kasu tõttu (*ob singularem suum usum*) mitte kunagi loogikast välja jätta.⁴⁵ Ning seega käsitleb ta mõlemat oma õpiku esimeses osas lihtsate terminite all. Küll aga ei ole need esimesed terminid, mida ta selles osas käsitleb. Enne kui jõuda kategooriateni, selgitab Lidenius transtsendentaalseid termineid. Need aga, nagu Lidenius ka ise tunnistab, ei pärine kusagilt mujalt kui Ramuse *inventio*'st.⁴⁶ Tõsi, Lidenius ei võta

⁴⁰ Argumenti tuleks siin mõista üsna laias tähenduses, nagu Ramus ise defineerib: „Argument on see, mis on suunatud millegi tõestamiseks.“ – Petrus Ramus, *Dialecticae libri duo* (Albinus, 1595), 11, <https://books.google.com.ec/books?id=NN85AAAAcAAJ>.

⁴¹ Näiteks võib nende veenvus tulla tunnistaja usaldusväärsusest.

⁴² Ramus, *Dialecticae*, 6–12.

⁴³ Emma Annette Wilson, „The International Nature of Britannic Ramism“, *The European Contexts of Ramism*, ed. by Sarah Knight and Emma Annette Wilson, Late Medieval and Early Modern Studies (Turnhout: Brepols Publishers, 2019), 27:111.

⁴⁴ Wilson, „The International Nature of Britannic Ramism“, 112–13, 120.

⁴⁵ Brolenius ja Lidenius, „Disputatio theorematum“, f A2v.

⁴⁶ Krook ja Lidenius, „Disputationum logicarum tertia“, f A2r, A2v.

omaks kogu Ramuse inventio dihhotoomiate struktuuri alates eristusest *artificialis-inartificialis*, vaid ainult alustab mitu astet madalamalt, kaksikjaotusest *consentaneum-dissentaneum*⁴⁷, ning sedagi teeb ta modifitseeritud kujul. Ent sellest hoolimata on raske ignoreerida asjaolu, et esimene sisuline osa Lideniuse loogikas on just nagu Ramusel foku-seeritud argumentide leidmisele, alustades põhjustest ja tagajärgedest.

Franco Petri Burgersdijk ja „Institutionum logicarum libri duo“

Nagu varasemast ilmneb, ei saa me Lideniust väga rangelt aristoteliaaniks ega ka ramistiks pidada. Oma loogikasse laenab ta aspekte mõlemalt. Tõsi, Lidenius ise oma lähenemist ei positsioneerigi ega eksplitsiitselt mingit uut teed ei defineeri. Üksnes möödaminnes kutsub ta üles omaks võtma tõde, kus iganes seda ka ei kohataks.⁴⁸ Samas ei olnud sellises erinevaid loogikaid kombineerivas lähenemises kindlasti midagi uut. Pigem võiks seda varauusaegsele loogikale lausa omaseks pidada. Nii näiteks kirjutab Leideni ülikooli loogikaprofessor Franco Burgersdijk sissejuhatuses oma loogikaõpikule „Institutionum logicarum“, et lisaks aristoteliaanidele ja ramistidele leidub ka kolmas klass autoreid, „kes on ühendanud Ramuse õpetuse Aristotelese õpetusega ja neist kummastki loogika kokku pannud. Aristoteles andis mateeria, Ramus meetodi ja see mis ühest oli puudu, sai teisega täiustatud“⁴⁹. Ei vaja vist mainimist, et ka Burgersdijk ise kuulus nende autorite hulka. Selliste võimaluste valguses on aga ainult loomulik kõrvutada ka Lideniuse ja Burgersdijki loogikaõpikuid, millest viimane oli üks populaarsemaid ramistlikke Aristotelese käsitlusi, ilmudes aastatel 1626–85 vähemalt kahekümnes kordustrüki.⁵⁰

⁴⁷ Esimesed neist argumenteerivad kokkukuuluvuse põhjal (näiteks, mis on omane igale inimesele, on omane ka Sokratesele), teised loovad vastanduse (mis kehtib isandale, ei kehti orjale). Ramus, *Dialecticae*, 35; Lidenius, *Brevis et perspicua*, 13, 27.

⁴⁸ Vt Arbogensis ja Lidenius, „Disputationum logicarum prima“, f C4r.

⁴⁹ Franco Petri Burgersdijk, *Institutionum logicarum libri duo (ex officina Rogeri Danielis, 1647)*, *Praefatio*.

⁵⁰ Lisaks ilmus Burgersdijki loogikast veel erinevaid lühendatud ja mugandatud versioone ligi viiekümnel korral kuni aastani 1716. Howard Hotson, *The Reformation of Common Learning: Post-Ramist Method and the Reception of the New Philosophy, 1618–c.1670*, First edition, Oxford-Warburg Studies (Oxford: Oxford University Press, 2020), 120, 121.

Nagu juba traditsiooniks saanud, tuleb ka seekord alustada definitsioonist. Niisiis väidab Burgersdijk, et „Loogika on kunst, mis loob instrumente, millega juhtida intellekti asjade äratundmisele“⁵¹. Selle definitsiooni kohta tuleb öelda kahte. Esiteks jääb kohe silma asjaolu, et loogika geenus on *ars*. Seda varem kohatud ramistlikku väidet kaitseb Burgersdijk, alustades aga hoopis Aristotelesest, kes eristab viit intellektuaalset *habitus*’t: *ars*, *scientia*, *intelligentia*, *sapientia*, *prudentia*. Burgersdijk võtab nüüd ükshaaval neist alternatiividest ette neli viimast (alustades *scientia*’st ja lõpetades *prudentia*’ga) ja selgitab, miks ükski neist loogikale ei sobi. Kuivõrd aga ükski neist neljast loogikale ei sobi, jääb üle vaid järeldada, et loogika peab olema *ars*.⁵² Traditsiooniline aristoteliaanlik loogikakäsitlus oleks Burgersdijki lähenemisega ehk isegi nõustunud kuni hetkeni, mil ta kunsti geenuseks kuulutas. See oli aga viga, kuna tegelikult ei ole ükski viiest loogikale sobiv geenus. Õigem järeldus oleks olnud, et loogika ei kuulu üldse intellektuaalsete *habitus*’te hulka, vaid moodustab eraldiseisva üksuse, instrumentaalse *habitus*’e. Näib aga, et Burgersdijk selliseid entiteete konstrueerida ei taha, ja seega peab loogika mahtuma viie intellektuaalse *habitus*’e hulka.

See toob meid aga teise ja tihedalt seotud tähelepanuväärse aspekti juurde. Nimelt kui aristoteliaanid (kelle hulka kuulub antud juhul ka Lidenius) pidasid loogikat mõtlemist abistavaks instrumendiks, siis Burgersdijki definitsiooni kohaselt on loogika kunst, mis selle instrumendi loob. Sellega astub loogika justkui sammu tagasi, muutudes instrumendist instrumenti loovaks oskuseks. Kuhu täpselt see loodud instrument ise kuulub, jääb hetkel täpsustamata. Oluline on aga just see, et Lidenius, kes nagu Burgersdijki Ramuselt ja Aristoteleselt aspekte laenab, teeb seda üsna erinevalt. Kui Burgersdijkile meeldis Ramuse loogika definitsioon, siis Lideniusele hoopis tema *inventio*.

Samas leidub Lideniuse ja Burgersdijki loogikakäsitlustes ka nii mõndagi sarnast. Üks omapärasemaid selliseid sarnasusi esineb näiteks predikabiilide ja kategooriate käsitluses. Nimelt alates predikabiilide standardkäsitluse sünnist Porphyriose „Isagoge’is“ on neid tavaliselt käsitletud enne kategooriaid. „Isagoge“ oli ju mõeldudki

⁵¹ Burgersdijck, *Institutionum logicarum*, 1.

⁵² Burgersdijk, *Institutionum logicarum*, 2–3.

sissejuhatuseks kategooriate õppele. Lidenius sellega aga ei nõustunud. Tema arvates tuleb seda, mis on looduses või loomuses (*natura*) esimene, ka õppimisel esimesena käsitleda. Kusjuures, sellise metoloogilise lähenemise kasuks räägivad tema sõnul ka teiste hulgas Aristoteles, Ramus ja Burgersdijk.⁵³ Kuna kategooriad on aga predikabiilidest esmasemad, seab Lidenius need oma õpikus predikabiilide ette. Sama teeb oma õpikus muide ka Burgersdijk. Huvitaval kombel aga Lidenius seda ei maini. Olles just viidanud Burgersdijki autoriteedile esmaste asjade õpetamisel esmastena, leiab ta kategooriate õpetamisele enne predikabiile eeskuju hoopis Zabarella õpilaselt Fortunatus Crelliuselt (?–1590/1605?).⁵⁴

Johannes Clauberg ja „Logica vetus et nova“

Kui siiani on vaadeldud aristotelianismi ja ramismi võimalikke mõjutusi, siis tegelikult olid 17. sajandi keskpaigaks Euroopas pead tõstmas juba uued ideed. Näiteks ilmus Lideniuse loogikaõpikuga samal aastal Amsterdamis Johannes Claubergi (1622–65) „Logica vetus et nova“, mida on peetud ka esimeseks kartesiaanlikuks loogikaõpikuks. Kuigi nii oma populaarsustelt kui ka trükkide arvult jäi „Logica vetus et nova“ alla nii Zabarellale, Ramusele kui ka Burgersdijkile, ilmudes enne 17. sajandi lõppu vaid viies kordustrükkis,⁵⁵ on tal siiski varauusaegse loogika kujunemise juures oluline roll. Kasvades välja vajadusest vastata kriitikale, nagu puuduks Descartes'i süsteemis loogikateooria, toimis Claubergi tekst lisaks Descartes'i apoloogiaks ka sissejuhatatusena viimase filosoofilisse süsteemi.⁵⁶ Samuti ilmus selle põhjal lühendatud versioon „Logica contracta“⁵⁷, mida trükiti veel 18. sajandil. Ent enne kui detailidesse süveneda, on ehk oluline mainida, et nagu ka nende loogikaõpikute ilmumise samaaegsusest

⁵³ Erlandus Erlandi Hiärne ja Petrus Lidenius, „Disputationum logicarum secunda, primae logicae partis evolutionem, terminos simplices et instrumenta logica, primae ment. operationi inservientia generatim expendendo inchoans; quam ...“ (Disputation, Academia Gustaviana, 1653), f B4v, C3r, C3v.

⁵⁴ Hiärne ja Lidenius, „Disputationum logicarum secunda“, f C2v.

⁵⁵ Risse, *Bibliographia logica*, kd 1.

⁵⁶ Nabeel Hamid, „Johannes Clauberg,“ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2024, ed Edward N. Zalta and Uri Nodelman (Stanford: Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2024).

⁵⁷ Esimese trüki ilmumise aeg on teadmata, teine trükk ilmus 1659.

võib tuletada, ei saa siinkohal rääkida mingist otsesest (või isegi vahendatud) mõjust. Pigem on küsimus selles, kas lisaks Descartes'ile, kes oma elu viimased kuud veetis kuninganna Kristiina teenistuses, jõudis Rootsi suurriiki ka ideid tema filosoofiast.

Lühike vastus oleks „ei“. Vähemalt Academia Gustavianast ja Lideniuse loogikakäsitlusest ei ole kartesiaanlikke elemente esmapilgul leida. Ja kui Claubergi õpik on mingiks indikaatoriks, siis ei ole need elemendid just raskesti leitavad. Juba oma õpiku esimestel lehekülgedel paneb Clauberg paika oma loogika peamise eesmärgi, uurida inimhõimuse eksimusi ja neist vabaneda.⁵⁸ Õige kartesiaani kombel saavad Claubergi jaoks need eksimused alguse otse loomulikult lapsepõlves omandatud valearusaamadest, mis elu jooksul jäävad korrigeerimata, kanduvad edasi ja viivad uute valearusaamadeni.⁵⁹ Selleks et nendest valearusaamadest vabaneda ja korrektselt mõelda, tuleb alustada erisuste⁶⁰ loomisest: esmalt selgemalt teada olevast, nagu jumal või meie ise, ning alles siis liikuda obskuursema poole.⁶¹ Üldistavalt võib seega öelda, et Claubergi loogikaõpik võtab eksplitsiitselt omaks Descartes'i visandatud lähtekohad, millele seejärel rajab oma loogikasüsteemi.⁶²

Kartesiaanlik lähenemine ei ilmne aga mitte ainult Claubergi loogika eesmärgis vabaneda omaksvõetud valearusaamadest. Ka tema loogika ülesehitus peegeldab Descartes'i seisukohti. Nimelt jaguneb kogu loogika Claubergi järgi taas kord kaheks – *genetica* ja *analytica*. Tõsi, kuna mõlemad jagunevad veel omakorda kaheks, siis koosneb tema loogikaõpik neljast osast, ent meie jaoks on hetkel oluline just see esmane kaksikjaotus. *Genetica* tegeleb nende eksimustega, mis tõusevad esile inimese enese mõtlemise nõrkusest, *analytica* aga nendega, mis pärinevad teistelt.⁶³ *Genetica* on sellisena kindlasti primaarsem, tegeledes esiteks sellega, kuidas mõtlemine eksimustest vabastada, ja seejärel, kuidas oma arutlust teistele edukalt edasi

⁵⁸ Johann Clauberg, *Logica vetus et nova* (Abraham Lichtenthaler, 1685), 1.

⁵⁹ Clauberg, *Logica vetus et nova*, 6, 11.

⁶⁰ Vaid mõni lehekülj hiljem toob Clauberg sisse ka klassikalised kartesiaanlikud erisuse tingimused – selge ja selgepiiriline. Clauberg, *Logica vetus et nova*, 42.

⁶¹ Clauberg, *Logica vetus et nova*, 40.

⁶² Detailsema kirjeldusega saab tutvuda: Andrea Strazzoni, „A Logic to End Controversies: The Genesis of Clauberg's *Logica Vetus et Nova*“, *Journal of Early Modern Studies* 2, nr 2 (2013), 123–149.

⁶³ Clauberg, *Logica vetus et nova*, 32.

anda. Samas aga ei ole *genetica* kogu loogikat ammendav. Selleks et esiteks teiste inimeste öeldust aru saada ja seejärel selle tugevusi ning nõrkusi hinnata, on vaja ka teist loogika osa ehk *analytica*'t.⁶⁴ Ka sellises jaotuses pole raske tabada Descartes'i mõju.

Lideniuselt me midagi sellist ei leia. Tema jaoks seisneb loogika roll mõtlemise suunamises ja abistamises, tõe leidmises ja teistele kommunikeerimises, aga mitte reflektiivses omaenese mõistuse väärarvamuste korrigeerimises. Mingit eristust inimese enese ja teiste inimeste mõtlemise vahel ta samuti ei tee. Sellega on üsna ilmne, et Lidenius jääb oma loogikaga väga kindalt Descartes'i-eelsesesse aega, kus ta tegeleb Aristotelese, Ramuse ja tegelikult veel paljude teiste autorite loogikate peennüansside kokku sobitamisega. Muidugi, taas kord tuleb mainida, et kui otsida, siis leiab kattuvusi, kuna ka Claubergi loogika ei saanud kogu varasemast traditsioonist lahti. Süllogisme, Barbara-Celarent'i šifrit⁶⁵ ja predikabiile pidi Clauberg just nagu ka Lidenius ikka õpetama. Samas puudub Claubergi käitluses traditsioonilistest elementidest näiteks Aristotelese kümme kategooriat, mille olulisust Lidenius rõhutas.

Kokkuvõtteks

Eelnevast võiks olla ilmne, et Lideniuse loogikaõpik ja seeläbi ka loogikaõpe Academia Gustavianas ei olnud muust Euroopast eraldatud. Samuti nagu näitasid võrdlused nelja erineva õpikuga, ei saa väita, nagu oleks Lideniuse loogikaõpik endast kujutanud pelgalt mõne konkreetse autori plagieerimist. Oma loogikasse koondab ja sünteesib ta aspekte erinevatest loogikakäsitlustest, astudes nii dialoogi oma kaasaegse aktiivse loogikadiskursusega. Ta vaidleb vastu ideedele mida esindas Zabarella, kuigi neil mõlemal võiks aristoteliaanidena olla palju ühist. Ta oponentidele Ramusele, kelle ideid ta teatud piirini siiski omaks võtab. Sama teeb ta ka Burgersdijiga. Ja otse loomulikult saaks seda nimekirja täiustada veel mitmete õpikute, autoritega ja ideedega antiigist kuni Lideniuse kaasajani. Piiriks tuleb alles Descartes, sest nagu võrdlus Claubergi õpikuga ilmestas,

⁶⁴ Clauberg, *Logica vetus et nova*, 31–33.

⁶⁵ Klassikaline mnemooniline meetod, kuidas käsitleda ja meelde jätta erinevaid süllogismi vorme.

ei esine Lideniuse loogikas ühtegi aspekti kartesiaanlikust loogikakäsitlusest. Etteruttavalt võib öelda, et Descartes jõuab Rootsi-aegsesse Tartu ülikooli alles sajandi lõpus, Academia Gustavo-Carolina perioodil, Michael Dau ja Gabriel Sjöbergi disputatsioonides.⁶⁶

Ove Averin, *M.A.*, on Tartu Ülikooli mõtteloo nooremteadur ja doktorant.

⁶⁶ Vt Meelis Friedenthal, „Filosoofia ajalugu varauusaegses Tartu Ülikoolis“, *Studia Philosophica Estonica* 13 (2020), 119–142.

Petrus Lidenius' Textbook *Brevis et perspicua
delineatio praeceptorum logicae* and
the Teaching of Logic in the Mid-17th Century

Ove Averin
University of Tartu

In this paper, I explore the thought of Petrus Svenonis Lidenius, a professor of logic and ethics at Academia Gustaviana (modern-day University of Tartu), and his textbook of logic titled *Brevis et perspicua delineatio praeceptorum logicae* (1654). By comparing this textbook with other widely circulated or influential works, I wish to place it into a broader mid-17th-century European context and show that the study of logic in Academia Gustaviana was far from being separated or cut off from the ideas present in the rest of Europe. So, in four sections, I consider four authors. First, as any discussion of logic in the early modern period must include Aristotle in some shape or form, I will begin by comparing Lidenius' work with Zabarella's *Opera logica*. Although admittedly, this comparison will mostly highlight that even within the same broad framework of Aristotelianism, one can approach logic in multiple different ways. Secondly, I consider Ramus' *Dialecticae libri duo* both because of its enormous influence on the 17th-century logic, and because the statutes of Academia Gustaviana had prescribed it. There are some cardinal differences (like in the case of defining logic), but also some surprising similarities. The same can be said about the third author, Franco Burgersdijk, and his *Institutionum logicarum libri duo*, which aimed to combine Aristotelian and Ramist teaching. Finally, as the midpoint of the 17th century also marks the beginning of a turn away from Aristotelian to Cartesian philosophies, I will also investigate whether Lidenius exhibits some early signs of Cartesian logic. This can be done by comparing his textbook to one of the first Cartesian textbooks of logic, Johannes Clauberg's *Logica vetus et nova*, that interestingly was also published in 1654. Through these comparisons, it will become apparent that though Lidenius mixed and matched many different ideas from antiquity to his day, his influences stop before Descartes, as there is little characteristically Cartesian in his logic.